

Gabriela Szewczyk

Śladami manipulacji. Stosunki polsko-rosyjskie w kontekście technik wywierania wpływu

Naciski, czy też wywieranie wpływu realizują się poprzez znane z wielu szczegółowych badań naukowych formy w rodzaju propagandy, agitacji, demagogii, sugestii PR, programowania neurolingwistycznego (NLP) i wielu innych¹. Manipulacja już od dawna bywa przedmiotem analiz, ale rozwój społeczeństwa informacyjnego, społeczeństwa uzależnionego od informacji, jakim obecnie jesteśmy, stawia te badania w nieco innym świetle i skłania do wciąż nowych rozważań.

Za materiał badawczy posłużyły mi artykuły (prasa informacyjna, felietony, eseje i komentarze) z polskich i rosyjskich gazet poczynając od roku 2005.

Komunikacja masowa jest procesem rozpowszechniania wiedzy, wartości duchowych, moralnych i norm prawnych przy pomocy różnorodnych technik (druk, radio, kinematografia, telewizja) na liczne i dość zróżnicowane audytorium². Można zatem powiedzieć, że ma ona charakter socjalny skierowany na masowego odbiorcę. Wyróżniającą cechą takiej komunikacji jest jej publiczny charakter, czyli praktycznie nieograniczony krąg odbiorców, wzajemnie niezależne od czasu i przestrzeni oddziaływanie komunikatów i wyłącznie jednokierunkowe działanie od nadawcy komunikatu do jego odbiorcy. Przy tym środki masowego przekazu nie tylko przekazują informację, ale i same uczestniczą w procesach społeczno-politycznych i ekonomicznych. Często to właśnie one tworzą wydarzenia i mają wpływ na ich odbiór, a przez to biorą aktywny udział w kształtowaniu świadomości społecznej. Wydawać by się mogło, że siła mediów tkwi przede wszystkim w ich trójfazowym działaniu (na poziomie kulturowym, socjalnym i psychologicznym)³. Oddziaływanie na poziomie kulturowym odbywa się przy udziale całego kontekstu kulturowego, w jakim uczestniczy człowiek, oraz przy udziale całego systemu znaczeń słów w danym języku. Oddziaływanie na poziomie socjalnym sprowadza się do wpływu na człowieka, który jest przedstawicielem określonej wspólnoty, grupy, a dokonuje się on przy

---

¹ К. Никитина, *Технологии речевой манипуляции в политическом дискурсе СМИ (на материале газет США)*, Уфа 2006, s. 48.

² Tamże, s. 55.

³ В.И. Карасик, *Язык социального статуса*, Ин-т языкознания РАН; БГПУ, 1992, s. 330.

użyciu starannie dobranych narzędzi działania – autorytetu, manipulacji, argumentów i siły. Oddziaływanie na poziomie psychologicznym realizuje się jako indywidualny i osobisty wpływ na człowieka, empatia i przejście w świat indywidualnych przeżyć. Powyższe typy oddziaływań z reguły występują kompleksowo i określa się je jako socjalno-psychologiczne oddziaływanie w kontekście kulturowym⁴.

Za manipulacyjnym potencjałem informacji w kontekście komunikacji masowej przemawia co najmniej kilka argumentów. Po pierwsze, informacje przekazywane przez media systematycznie docierają do odbiorców i wywierają na nich nieustanny wpływ. Po drugie, przekaz informacji nigdy nie bywa obiektywny, zawsze stanowi czyjaś interpretację. Zgodnie z praktyką dziennikarską tekst informacji powinien umożliwiać odpowiedź na pytania „Kto? Co? Gdzie? Kiedy? Dlaczego?”, a często również na pytanie „Z jakim skutkiem?”. Pomijając subiektywne widzenie rzeczywistości, które, jak się wydaje, ma znaczenie nawet przy odpowiedzi na pytania „Kto? Gdzie? Kiedy?”, ocena przyczyn i skutków wydarzenia, to nic innego jak interpretacja faktu. Po trzecie, zastanawiający może okazać się sam wybór informacji, przytaczanych przez media, dokonywany spośród tysięcy wydarzeń dnia⁵.

Manipulację można zdefiniować jako programowanie opinii i dążeń mas, ich nastrojów a nawet stanu psychicznego, którego celem byłoby uzyskanie takiego zachowania odbiorców przekazu, jakiego oczekują manipulanci⁶. Obiekt manipulacji jest z reguły masowy, choć niektórzy spośród badaczy wyodrębniają manipulację w komunikacji interpersonalnej jeden na jednego. Założmy jednak, że manipulacja stanowi część technologii władzy, a nie wywierania wpływu na zachowanie innych ludzi lub partnera⁷.

Istnieje kilka terminów określających zjawisko manipulacji: manipulacja, wywieranie wpływu, manipulacja językowa, w obrębie której można wydzielić manipulację werbalną i niewerbalną, manipulacja jako zjawisko socjalne, która zakłada oddziaływanie między grupami, manipulacja kognitywna działająca na sferę mentalną uczestników oraz manipulacja dyskursywno-semiotyczna, realizująca się przy pomocy tekstu, mowy lub wiadomości wizualnych⁸. Można przyjąć ogólną definicję tych zjawisk i określić je jako ukryte i zamierzone wywieranie wpływu na odbiorcę przy użyciu określonych środków w celu zaprogramowania pewnych zachowań owego odbiorcy. W procesie manipulacji środki językowe wykorzystuje się w taki sposób, by podsunąć adresatowi określone wnioski i by wywołać jego konkretną reakcję. Manipulację językową wyróżniają⁹:

1. Ukierunkowanie na osiągnięcie celu, czyli na kształtowanie opinii i sterowanie zachowaniami, przy czym cel manipulacji i motywy jej subiektu pozostają w ukryciu;
2. Ukrycie celu, a nie środków;

---

⁴ Tamże, s. 330.

⁵ К. Никитина, *Технологии...*, s. 44.

⁶ С. Кара-Мурза, *Манипуляция сознанием*, Москва 2006.

⁷ Tamże.

⁸ T.A. van Dijk, *Discours and Manipulation*, 2006, www.discourses.org/Unpublished/ideo-dis.htm.

⁹ К. Никитина, *Технологии...*, s. 58.

3. Szeroko pojęta efektywność manipulacji w sferze komunikacji masowej, czyli stopień oddziaływania środków masowego przekazu na przebieg wydarzeń na scenie politycznej lub w życiu socjalno-ekonomicznym społeczeństwa. Przez efektywność manipulacji można też rozumieć stosunek zamierzeń dziennikarza do efektów, przy czym efektywność manipulacji może określić jedynie jej subiekt, ponieważ tylko on jest w stanie porównać cel działania z jego rezultatem;
4. Pośredniczenie ośrodków opiniotwórczych w manipulacji: mediów oraz instytucji naukowych;
5. Adresat manipulacji językowej w postaci masowego odbiorcy. Dzięki temu manipulacja jest skuteczniejsza. Odbiorca masowy niewątpliwie łatwiej ulega wpływom;
6. Manipulacja językowa wykorzystuje określone środki językowe. Jedna myśl może być wyrażana na wiele sposobów i wybór, jakiego dokonuje subiekt manipulacji, nigdy nie jest przypadkowy. Dotychczasowe badania omawianego procesu wykazały, że nie ma środków językowych, przeznaczonych wyłącznie do manipulowania, choć wszystkie środki językowe mogą być w tym celu wykorzystywane;
7. Wykorzystanie technik jest siódmym wyznacznikiem manipulacji. Manipulacja językowa wymaga wiedzy i praktyki w jej stosowaniu. Użycie określonych technik, instrumentów manipulacji, pozwala osiągnąć wyznaczony cel, czyli w określony sposób wpływa na odbiorców.

Manipulację na poziomie językowym rozpatrywać należy jako samodzielne zjawisko lingwistyczne, zapewniające osiągnięcie zamierzonego celu. Narzędziem manipulacji jest nie tylko słowo, ale też szczególne wykorzystanie wyrażań, struktur językowych i wszystkich środków stylistycznych w celu zaprogramowania odbioru rzeczywistości przez adresata. Znaczenie ma nie tylko to, jakich znaków używa subiekt, ważne jest również w jaki sposób, w jakich połączeniach i konstrukcjach je stosuje. Opracowany dotychczas rejestr i obrona klasyfikacja środków manipulacji językowej uwzględnia manipulację na poziomie graficznym, leksykalnym, gramatycznym i tekstowym¹⁰.

W zabiegach graficznych wykorzystuje się interpunkcję, rodzaje czcionek, kursywę, wielkie i małe litery, podkreślenia, tłusty druk itp. Ma to na celu przemycenie opinii autora, aluzji, bądź podpowiedzi, jak emocjonalnie zareagować na czytany tekst. Często ujmuje się tekst w cudzysłów nie z tego powodu, że jest to cytat, ale dlatego, że autor pragnie podkreślić, iż nie zgadza się z treścią przekazu. Najczęściej jest to opinia obiegowa, autor pragnie wyrazić wątpliwości lub zaznaczyć swoje ironiczne podejście do niej, jak czyni to w poniższym przykładzie.

Jako „krótkowzroczną” i „niepartnerską” określił prezydent Rosji Dmitrij Miedwiediew decyzję NATO o zorganizowaniu ćwiczeń Sojuszu w Gruzji¹¹.

Największe możliwości manipulacji istnieją jednak na poziomie leksykalnym. Leksyka odzwierciedla rzeczywistość wprost lub pośrednio, reaguje na zmiany zachodzące w społeczeństwie i stale się poszerza. Podstawową jednostką leksykalną

---

¹⁰ Tamże.

¹¹ *Miedwiediew ostrzega NATO*, www.gazeta.pl.

jest słowo, zatem manipulacja na tym poziomie realizuje się poprzez użycie słów wartościujących, reprezentujących określony punkt widzenia, na przykład zwycięzcy i pokonanego, silniejszego i słabszego.

Polska na łasce Gazpromu¹².

Rosjanie wykorzystali nierzetelność swojej spółki i postawili Polskę pod ścianą¹³.

Rząd uległ ultimatum i poprosił Moskwę o renegocjacje gazowego porozumienia¹⁴.

Powyższe przykłady znakomicie wykorzystują stereotypy stosunków polsko-rosyjskich. Celowo odwołano się w nich do obrazu słabej zależnej Polski i silnej wpływowej Rosji, co u polskiego odbiorcy z pewnością wywoła emocje negatywne.

Leksyka daje o wiele większe możliwości, pozwala by sprawca, czyli subiekt działania, pozostał bezimienny. Taki zabieg możliwy jest dzięki przekształceniu konstrukcji determinującej z czasownikiem w formy odczasownikowe.

Wydawało się, że sztuczne podgrzewanie antyrosyjskich nastrojów w Polsce odchodzi w przeszłość – podkreśla „Rossijskaja Gazeta”¹⁵.

Przekształcenie w syntagmę rzeczownikową pozwala przemilczeć subiekt działania. Z artykułu wynika, że nastroje antyrosyjskie w Polsce są nadal „sztucznie” podgrzewane w Polsce, autor tego tekstu nie wskazuje jednak sprawcy takich działań. Podobny rezultat daje peryfrazą, pozwalająca na zastąpienie określonego wyrażenia bardziej rozbudowanym opisem.

Przepisy pozwalały władzom na wprowadzanie różnego rodzaju ograniczeń praw obywatelskich, w tym ogłaszanie godziny milicyjnej, blokad drogowych, przeprowadzanie rewizji czy dokonywanie zatrzymań osób podejrzanych¹⁶.

Dostrzegać ‘znamiona ludobójstwa’ w stalinowskich represjach przeciwko polskim żołnierzom i zapominać o czynie radzieckich żołnierzy, którzy uratowali wszystkich Polaków przed unicestwieniem, jest bluźnierstwem¹⁷.

Federalna Służba Bezpieczeństwa i inne organy ochrony porządku powinny w dalszym ciągu kontrolować sytuację i w razie konieczności podejmować działania zarówno w Czeczenii, jak i w innych republikach na południu Rosji¹⁸.

„Różnego rodzaju ograniczenia”, „stalinowskie represje”, „podejmowanie działań” to eufemizmy, w znacznym stopniu łagodzące przytoczone powyżej fragmenty

---

¹² *Polska na łasce Gazpromu*, „Gazeta Wyborcza”, 13.05.09.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ *Sejm RP postanowił napisać historię od nowa*, Prasa rosyjska w tłumaczeniu, PAP.

¹⁶ *Rosja odwołała operację antyterrorystyczną w Czeczenii*, www.gazeta.pl.

¹⁷ *Sejm Polski oskarżył nas o ludobójstwo, a oni wysłali list?*, Prasa rosyjska w tłumaczeniu, PAP.

¹⁸ *Rosja odwołała...*

i niewątpliwie kształtujące ich odbiór. Analogiczny efekt przemilczenia i złagodzenia wypowiedzi daje użycie strony biernej. Gramatyka odgrywa najistotniejszą rolę w formułowaniu wypowiedzi, jest bowiem zespołem reguł determinujących kombinację słów i wyrażeń w wypowiedzi jako realizacji procesu myślowego. Manipulacja na poziomie gramatycznym wykorzystuje syntaktykę i morfologię. Użycie czasu teraźniejszego w odniesieniu do zdarzeń minionych aktualizuje wydarzenie. Odpowiedni szyk wyrazów w zdaniu, konstrukcje eliptyczne i paralelne dynamizują wypowiedź. Dobór trybów, czy też użycie zdania pytającego prowokuje odbiorcę do interakcji.

Sejm Polski oskarżył nas o ludobójstwo, a oni wysłali list?¹⁹

Powyższe zdanie, mimo znaku pytającego, nie wymaga od czytelnika odpowiedzi. Pytajnik ma tu inną funkcję. Jego zadaniem jest podkreślenie absurdalności sytuacji, skłonienie odbiorcy do wyśmiania jej.

Ostatnim w przyjętej klasyfikacji jest poziom tekstowy. Każdy tekst ma określoną strukturę i określony charakter funkcjonalno-semantyczny. Tekst definiować można jako zbiór różnorodnych środków językowych, spełniających wspólną funkcję semantyczną²⁰. Tylko pełny tekst pozwala odkryć zamysł autora i wyjawić zastosowane w nim środki manipulacji. Dotychczasowe badania korpusu tekstów dyskursu politycznego pozwoliły scharakteryzować pięć technik manipulacji, funkcjonujących na poziomie tekstowym, mianowicie opozycji swój/obcy, dobrze/źle, komiczne/tragiczne, bohater/antybohater, prawda/kłamstwo²¹.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że dyskurs polityczny nie jest realizowany w określonej tematyce. Zawsze bazuje on jednak na jakiejś opozycji („przyjaciół/wróg”, „my/oni”, „swój/obcy”). Kategoria „mój krąg” jest jedną z podstawowych kategorii kognitywnych, dzięki której autor w stosunkowo prosty sposób może wpływać na odbiorcę oddzielając „naszych” od „obcych”. Notki informacyjne, artykuły, newsy choć z założenia powinny być bezstronne i podawać jedynie suche fakty, to przecież zawierają często sądy i opisy wartościujące, które nie zawsze są oparte na rzeczywistości. Autor, zaznaczając swoją pozycję i opowiadając się po czyjejś stronie, rysuje obraz „dobrego” i „złego”, czyli de facto manipuluje. W taki sam sposób działa schemat „komiczne/tragiczne”. Wyśmiewa się to, co budzi lęk, wątpliwości, to, co trzeba zmienić, czego nie znamy. W artykule *Skype nie dla Rosji* czytamy:

Takie rzeczy to tylko w Rosji, chciałoby się powiedzieć²².

Wyśmianie osoby, zjawiska lub przedmiotu dyskredytuje obiekt w oczach odbiorcy. Narusza jego autorytet i zmniejsza znaczenie.

W publicystyce również często spotyka się teksty zbudowane na opozycji „bohater/antybohater”. „Bohater” jest postacią, która zwraca na siebie uwagę społeczeństwa ze względu na swoją działalność, przekonania, która wzbudza podziw

¹⁹ *Sejm Polski oskarżył...*

²⁰ С.В. Иванова, *Сложноподчиненное предложение в тексте*, Уфа 1991, s. 60.

²¹ К. Никитина, *Технологии...*

²² М. Babieno, *Skype nie dla Rosji*, www.gazeta.pl (25.07.09).

i aprobatę. Jest to ktoś mityczny lub realny, kto swoim postępowaniem odpowiada normom danej kultury lub normy te kształtuje.

Anatolij Łokoć z KPRF oświadczył, że uchwała Sejmu ma antyrosyjski charakter, a jego kolega partyjny Siergiej Obuchow dodał, iż jako syn żołnierza, który wyzwalał Polskę, czuje się obrażony. – ZSRR poświęcił życie 600 tys. żołnierzy, aby nie została zrealizowana polityka ludobójstwa narodu polskiego. Uchwała Sejmu to splunięcie w twarz Rosji²³.

Ta technika manipulacji ukierunkowana jest na postać „bohatera”. „Anty-bohater” stanowi tu jedynie przeciwagę, uwypuklając pozytywne cechy wzorca osobowego.

Najwięcej komentarzy i dyskusji wywołuje związany ze środkami masowego przekazu problem prawdy i kłamstwa. Jeżeli czytamy w prasie jakiś komunikat, to mamy prawo przypuszczać, że przedstawione w nim fakty okażą się prawdziwe. Najczęściej jednak w tekstach prasowych przedstawiany bywa pewien punkt widzenia i chęć przekonania czytelnika, że właśnie ten punkt widzenia jest jedynym słusznym i prawdziwym (inny punkt widzenia jest kłamstwem) stanowi chwyt, stosowany w celu zmanipulowania odbiorcy.

Żyrinowski oznajmił, że fakty historyczne świadczą przeciwko Polsce. – Polska stawiała sobie za cel, by razem z Niemcami oderwać część terytorium ZSRR. Planowano nawet wspólną polsko-niemiecką defiladę na Placu Czerwonym – oświadczył Lider LDPR. – Po 70 latach próbują oskarżać nasz kraj – dodał²⁴.

Stosunki polsko-rosyjskie zawsze budziły ogromne emocje z obu stron. Relacje dwu państw nigdy nie należały do łatwych, w dużej mierze ze względu na ich politykę zagraniczną, konflikty interesów i odmienne widzenie historii oraz, co wydaje się szczególnie zaskakujące, fakt bliskości obu kultur. Prawda jednak winna być dokładnym odbiciem obiektywnej rzeczywistości, a to kłóci się z subiektywizacją tekstów w prasie i z subiektywizacją historii.

Informacja posiada ogromny potencjał manipulacyjny. Komunikacja masowa ma charakter socjalny skierowany na masowego odbiorcę, można więc powiedzieć, że ma ona praktycznie nieograniczony krąg odbiorców. W procesie manipulacji środki językowe wykorzystywane bywają w taki sposób, by podsunąć adresatowi określone wnioski i by wywołać jego konkretną reakcję. Manipulacja na poziomie językowym jest samodzielnym zjawiskiem lingwistycznym, zapewniającym osiągnięcie celu. Instrumentem manipulacji staje się nie tylko słowo, ale przede wszystkim szczególnie wykorzystanie wyrażań, struktur językowych, dostępnych środków stylistycznych i kontekstów w celu zaprogramowania odbioru rzeczywistości przez adresata. Ponieważ znaczenie ma nie tylko to, jakich znaków używa subiekt, ale i w jaki sposób to czyni i w jakich połączeniach, tylko tekst pozwala na rozszyfrowanie intencji autora, a przez to również zidentyfikowanie zastosowanych technik manipulacji i środków stylistycznych. Środki masowego przekazu stały się dziś głównym instrumentem rozpowszechniania wiadomości, można zatem założyć, że

---

²³ *Sejm Polski oskarżył...*

²⁴ Tamże.

są one nie tyle środkami informacji, ile masowej ideologii²⁵. Społeczeństwo nie ma możliwości obserwowania sceny politycznej bezpośrednio. Narratorami programującymi odbiorców stają się dziennikarze. Media są praktycznie jedynym środkiem komunikacji między politykami i społeczeństwem, a to znacznie zwiększa możliwość przekłamania.

Literatura

- Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 1995.
- Barański J., *Socjotechnika, między magią a analogią*, Kraków 2001.
- Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.
- Bralczyk J., *Język na sprzedaż*, Warszawa–Bydgoszcz 2000.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi*, Gdańsk 1996.
- Dziki S., *Funkcje społeczno-kulturalne prasy polskiej w pierwszych latach odzyskania niepodległości i jej związek z rodzącą się kulturą masową* [w:] *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*, pod red. Judy M., Lublin 2002.
- Jabłoński W., *Kreowanie informacji, Media relations*, Warszawa 2006.
- Lepa A., *Świat manipulacji*, Częstochowa 1995.
- McLuhana M., *Zrozumieć media*, Warszawa 2004.
- Wierzbicka A., *Język – umysł – kultura*, wybór prac A. Wierzbicka, pod red. J. Bartmińskiego, Warszawa 1999.
- Кара-Мурза С., *Манипуляция сознанием*, Москва 2006.
- Карасик В.И., *Язык социального статуса*, Ин-т языкознания РАН; БГПУ, 1992.
- Никитина К., *Технологии речевой манипуляции в политическом дискурсе СМИ (на материале газет США)*, Уфа 2006.
- Розенталь Ю., *Краткий философский словарь*, 1955.

Strony internetowe

- <http://www.blotter.ru>
- <http://www.demoscope.ru>
- www.discourses.org/Unpublished/ideo-dis.htm
- www.gazeta.pl
- www.gazeta.ru
- www.gzt.ru
- <http://www.interfax.ru>
- <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a1.htm>
- www.lenta.ru

---

²⁵ С. Кара-Мурза, *Манипуляция...*

<http://www.manipulant.pl/podstawowe-techniki-wywierania-wplywu/>

<http://www.medialink.pl>

<http://www.medialaw.ru/>

<http://www.psyfactor.org/polman.htm>

<http://www.philology.ru/linguistic2/chudinov-01.htm>.

http://www.proto.pl/PR/Pdf/Praca_dyplomowa/rozdzial_7.pdf

<http://www.smi.ru/>

Следами манипуляции. Польско-российские отношения в контексте технологий скрытого воздействия

Резюме

Дискурс СМИ обладает манипулятивным потенциалом, поскольку информация является интерпретацией объективной действительности. Настоящая статья рассматривает возможности программирования реакции получателей сообщения с помощью вербальных средств, т.е. особого использования субъектом манипуляции слов, словосочетаний и языковых структур. В данной работе польско-российские отношения рассматриваются на фонографическом, лексическом, грамматическом и текстовом уровнях с учетом оппозиций «свои/чужие», «хорошо/плохо», «комическое/трагическое», «герой/антигерой», «истина/не-истина».